

УДК 39:904(477.64)«159/17»(045)

ЗНАХІДКИ ДРІБНОЇ КУЛЬТОВОЇ ПЛАСТИКИ З ТЕРИТОРІЇ
ПАВЛОГРАДСЬКОГО РАЙОНУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Віктор Векленко, директор Громадського
історико-етнографічного ставрографічного
Музею Хреста

Олександра Ромашко, к.і.н., доцент кафедри
історії України Дніпровського національного
університету ім. О. Гончара

До наукового обігу вводяться знахідки дрібної культової пластики козацької та посткозацької доби з території Павлоградського району Дніпропетровської області з фондів Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста.

Ключові слова: Павлоградський район, натільні хрести, українська традиція, запорозька традиція, предмети особистого благочестя, Громадський історико-етнографічний ставрографічний Музей Хреста.

Finds of small cult sculptures of the Cossack and post-Cossack eras from the territory of Pavlohrad district of Dnipropetrovsk region from the funds of the Public Historical and Ethnographic Stavrographic Museum of the Cross are being introduced into scientific circulation and analyzed.

Key words: Pavlohrad district, body crosses, Ukrainian tradition, Zaporozhian tradition, objects of personal piety, Public Historical and Ethnographic Stavrographic Museum of the Cross.

Розуміння регіональної історії є визначальним чинником створення обґрунтованої концепції загальнонаціональної історичної традиції в контексті глобальних етноісторичних процесів на теренах сучасної України. У даному випадку важливими у цьому сенсі є частини земель Війська Запорозького низового, оскільки вже тривалий час на підставі не завжди обґрунтованих висновків і випадкових знахідок відбувається

перетрактування часу заснування сучасного міста Дніпра [6]. Зокрема, йдеться про те, що на території Самарської паланки на початку XVI ст. нібито вже розпочиналися урбанізаційні процеси, які призвели до появи містечка Самарь. Дещо подібна ситуація склалася і в ставрографічній царині, коли є певні хронологічні межі існування тих чи інших архетипів предметів особистого благочестя, є самі знахідки культових виробів, але фактографічне підґрунтя для цих знахідок відсутнє. Мова йде про хрестоподібні підвіски часів Русі – Великого князівства Литовського на території нинішнього Самарівського району Дніпропетровської області [9]. Тому для уточнення регіональних хрестознавчих аспектів потрібне створення та розширення джерельної бази дослідження.

Перш ніж перейти до аналізу знахідок дрібної культової пластики на частині Самарської паланки, слід розглянути загальну ситуацію на зазначеній території. Наголосимо, що до заснування Новобогородицької, Новосергіївської та Кочережківської фортець московитами в другій половині 1680-х рр., Орільсько-Самарське межиріччя та Присамар'я були не найбезпечнішим місцем для заселення українським поспільством, а саме Присамар'я з середини XVI ст. могло використовуватися тільки в якості тимчасових сезонних промислів – «уходів», причому це стосується нижньої і, частково, середньої частин річища та приплив. Тобто давні культові знахідки можуть достатньо репрезентативно належати до періоду другої половини XVII – першої половини XVIII ст., давніші ж вироби визначаються з великою часткою гіпотетичності.

Відзначимо, що Самарська паланка за часів Нової Січі вважалася найбільш заселеною з-поміж усіх паланок, проте і цей період, і давніші часи рясніють «білими плямами», зокрема йдеться про локалізацію хуторів та зимівників. Вперше на топографічних картах вони фіксуються у середині XVIII ст., - зокрема, на «Достоверная Ландкарта меж рек Днепра и Донца» (Рис. 1), де показані проекти двох нових укріплених ліній [13]. Однак

недостатній рівень дослідження історії невеликих населених пунктів регіону утруднює пошуки у цьому напрямку, свідченням чого може бути с. Карабинівка Павлоградського р-ну Дніпропетровської області [7]. Крім того, істотна частина позначених на цій карті укріплень була збудована і навколо них виникли населені пункти, наприклад, як колишнє с. Іванівка (Редут) неподалік від Петропавлівки. Така ситуація обумовлює необхідність подальшого вивчення означеного регіону при зосередженні основної уваги саме на предметах особистого благочестя.

На сьогодні стосовно змін адміністративної належності даної території маємо наступні відомості. Зокрема, у 1777 році Вовководський повіт (Марієнпольський повіт) виділено із Самарського повіту (колишня Самарська паланка Запорозької Січі) Азовської області з центром у планованому місті Вовководськ (сучасний Павлоград). Місто та повіт перейменовано відповідно на Марієнполь та Марієнпольський. За планами Катерини II до міжріччя Самари та Вовчої переселили кримських греків. У 1779–1783 роки Павлоградський повіт перебував у складі Азовської губернії (перейменований Марієнпольський повіт), потім – у 1784–1796 роках у складі Катеринославського намісництва, у 1796–802 роках – у складі Новоросійської губернії, з 1802 по 1917 – у складі Катеринославської губернії Російської імперії, у березні-квітні 1918 року увійшов до складу Озівської землі УНР, у квітні-грудні 1918 – у складі Катеринославської губернії Української держави, у 1919–1923 – у складі Катеринославської губернії УРСР [17], пізніше це Павлоградський район Дніпропетровської області. Такі ж зміни торкнулися й територій, про що свідчать карти 1795 р. (Рис. 2), 1824 р. (Рис. 3), 1902 р. (Рис. 4); також ці процеси відбувалися і в XX, і в XXI сторіччях. Оскільки комплекс культових знахідок із Павлоградського р-ну сформовано до 2020 р., тому й розглядатиметься саме в цих територіальних межах.

У загальному комплексі зафіксовано 97 знахідок, частина з яких (матеріали Старої Карабінівки) вже опрацьована (Рис. 5) та введена до наукового обігу [7]. Відповідно до уваги читачів пропонуються 46 предметів, аналіз яких здійснюватиметься в хронологічній послідовності. Спочатку – загальні збори з території району, потім – з детальнішою топографічною прив'язкою. Ставрометрія та додаткова інформація частини розглянутих артефактів винесена в окремі таблиці.

Найдавнішою серед запропонованих є задня стулка невеликого бронзового енколпіону (Рис. 6.1; 7.1) з рівнокінцевим хрестом у середохресті та криноподібними закінченнями лопатей. Такі, зазвичай, датуються XI–XII ст., але ми вважаємо, що цей часовий відтинок набагато більший, щонайменше – до кінця XIV ст., проте жодних свідчень про якісь події тут у ті часи за участю русичів немає, але в сусідньому Самарівському районі зафіксовані хрестоподібні бронзові литі підвіски з кулькоподібними закінченнями лопатей [9] того ж періоду. Тобто цілком можливо, що запасний водний шлях з р. Дніпро через річки Самара, Вовча й Міус до Азовського та Чорного морів існував і використовувався ще з часів Русі.

Пізніші знахідки не менш цікаві. Це чотири фрагменти бронзових хрестів – переливків з псевдоенколпіонів (Рис. 6.2–4): у першого втрачені права й нижня лопаті, у другого – верхня і права, у третього – верхня і ліва, від четвертого вціліла більша частина лівої лопаті. В середохресті – Розп'яття Господнє, на кінцях рамен – поясні зображення святих чи пар святих, на кінці нижньої лопаті – або поясне зображення святого (чи святої), або ж святий Микита побиває біса (один із варіантів такого хреста – на малюнку 7.2). Вважається, що вони відливалися за зразком гіпотетичного «мстиславо-смоленського типу». Зазвичай такі вироби датуються доволі широко в інтервалі XVI–XVII ст., за деякими варіантами можна спробувати віднести їх до XVII ст., але аналіз культових матеріалів Новобогородицької фортеці свідчить, що у нашому випадку знахідку можна спробувати віднести до

другої половини XVII ст. [4], а це відповідає часу будівництва Кочережжинської фортеці (орієнтовно 1689 р.).

Наступними йдуть два хрести – українські чоловічий та жіночий (Рис. 6.6, 7; 7.3, 4). Центральна композиція чоловічого – Голгофський хрест із списом і тростиною (Рис. 7.4), вгорі напис під титлами **ЦРЬ** (Цар) **СЛВЫ** (Слави), по кінцях рамен – під титлами **ІС ХС**, під ними **СНЬ** (Син) **БЖИ** або **БЖИИ** (Божий), на нижній лопаті напис **Н И К А** (Перемога); на зворотному боці текст молитви не читається, хрест був вкритий білою емаллю. Жіночий (Рис. 7.3) – повністю подібний чоловічому за винятком барокового оздоблення та незначної відмінності у розмірах, був вкритий блакитною емаллю. У нашому регіоні чоловічі хрести, зазвичай, датуються другою половиною XVII–XIX ст., жіночі – кінцем XVII–XIX ст. [11]. Тобто це вже час після заснування Новобогородицької фортеці (маємо чимало аналогії звідти і з багатьох синхронних об'єктів) і розглянуті знахідки могли належати саме українцям досліджуваної території.

Класичне XVIII ст. представлене двома невеликими бронзовими литими хрестиками. Перший (Рис. 6.8) – прямий латинський із лінійно розширеними лопатями, на лицевому боці – Голгофський хрест із написами: вгорі **ЦРЬ СВЫ**, по кінцях рамен – під титлами **ІС ХС**; на зворотному боці – рослинні візерунки з квіткою у середохресті. Другий – (Рис. 6.9) має цибулеподібні закінчення лопатей, на лицевому боці – Голгофський хрест, на кінцях лопатей – квадратні медальйони із непрочитаними через стан литва написами; на зворотному боці у виокремлених квадратних медальйонах – літери, скоріш за все це анаграми тексту молитви.

Окреме місце посідають запорозькі хрести та хрести запорозької традиції. В основному блоці маємо п'ять запорозьких хрестів, визначальними для зазначеного типу виступають техніка виготовлення та форма виробу. У переважній більшості випадків такий хрест виготовлявся вирубуванням чи вирізуванням із металевої пластинки з мідного сплаву (бронза або латунь). За

формою хрести – прямі «латинські» зі значним лінійним розширенням напівбалок. Закінчення лопатей у більшості випадків трикутне, але зустрічаються й інші варіанти. Досить часто спостерігається асиметрія як власне у формі знахідки, так і розміщенні зображень. Останні нанесені карбуванням, переважно на лицевому боці у вигляді хреста, саява, промені фіксуються як у середохресті, так і на кінцях напівбалок. На пізніших виробках, орієнтовно вже XIX ст., на кінцях розташовуються вибиті штампом квіти [3].

Найдавніша, на нашу думку, кінця XVIII ст., знахідка має у середохресті чотирикінцевий хрест на ґратчастій основі та промінці в кутах, над ним – саяво, по кінцях рамен – написи **ІС ХС** під титлами; втрачене вушко було зсувним припаяним (Рис. 6.10; 7.5). Ще два екземпляри (Рис. 6.11, 12) примітивніші за стилем і якістю виконання, впадає в очі істотна асиметричність форм і внутрішнього оздоблення; внутрішні хрести – чотирикінцеві карбовані рисками, закінчення лопатей прикрашені вузькими кутовими штампами [3, с. 72, 93], один із них – двобічний, на зворотному боці прямий «латинський» хрест, утворений внаслідок карбування хреста на лицевому боці (Рис. 7.6). Четвертий виріб (Рис. 6.14) декорований на кінцях лопатей ширшими кутовими штампами, п'ятий (Рис. 6.13) – має на кінцях лопатей шестипелюсткові квітки [3, с. 94, Рис. 10.1]. Відповідно, чотири останні вироби виготовлені вже у XIX ст.

До хрестів запорозької традиції у даному випадку умовно відносимо слобожанські вироби, котрі утворилися внаслідок трансформації форм, власне, запорозьких хрестів [5]. Таких маємо дві знахідки, вирубані чи вирізані з мідносплавних платівок, із лінійно розширеними лопатями та кутовими заповненнями зовнішніх кутів середохрестя із саявом у кожному у вигляді трьох промінців-рисочок, Розп'яття приклепувалося до основи, на кінцях рамен і верхньої лопаті викарбувані літери. Перша (Рис. 6.15; 7.8) на кінцях рамен містить написи **Н Х**, на верхній лопаті – **Н**. Друга (Рис. 6.16) –

на кінцях рамен **И Н**, на верхній лопаті **Х**, на кінці нижньої лопаті – голова Адама. Датуються такі хрести, на нашу думку, кінцем XVIII–XIX ст.

Ще одним цікавим проявом української регіональної хресторобної традиції виступають хрести із мушлеподібними закінченнями (Рис. 6.17; 8.1). Центральна частина композиції – Розп'яття Господнє, де Христос у хітоні, а не тільки у пов'язку на стегнах, над Його головою напис **ИНЦИ** (так звані «Вина Христові» – Ісус Назарейський, який називав себе Царем Іудейським). У нашому випадку маємо знахідку із відламанною верхньою лопаттю. Такі вироби були широко розповсюджені на Гетьманщині та суміжних територіях – Слобожанщині та півночі лівобережного Запорозжя, певний час вважалося, що це – слобожанські вироби, але цей висновок робився без врахування реальних територій так званої Великої Полтавщини – від Переяслава до Орілі, від Дніпра до Ромен і сучасного Берестина. Мало того, не виключено, що ці хрести були українськими жіночими нагрудними, оскільки в приватному зібранні В.П. Фісуна знаходиться комплекс із чотирьох таких хрестів на дротяному крученому ланцюжку [10]. Скоріш за все такі хрести почали виготовлятися з кінця XVIII ст.

Решта хрестів цього блоку – штамповані вироби з латуні, срібла і алюмінієвого сплаву. Спочатку розглянемо п'ять найпростіших за формою прямих «латинських» хрестів. Срібних із них двоє, перший (Рис. 8.2; 9.1) однобічний штамп із імітацією карбування, внутрішній хрест – восьмикінцевий Голгофський, із написами на кінцях рамен **ІС ХС**. Другий – двобічний святоварваринський (Рис. 8.3; 9.2), на лицевому боці – восьмикінцевий хрест із написами на верхній лопаті і кінцях рамен **ЦС ІС ХС**, на зворотному боці на горизонтальній балці в центрі напис **СМ Варвара**, на її кінцях – зображення її страстей, на вертикальній балці угорі – голуб, що летить донизу, у сьйві, унизу – ростове зображення святої. Решта – штамповані латунні (Рис. 8.5; 9.3–5). Перший з них із восьмикінцевим Голгофським хрестом на лицевому боці і написами **ЦС ІС ХС** (Рис. 9.3) на

зворотному має чотирикінцевий хрест і зображення Страстей Господніх. Другий – на лицевому боці із Розп'яттям Господнім, сувоєм із Винами Христовими і написами під титлами на кінцях рамен **ІС ХС** (Рис. 8.5; 9.4), на зворотному в центральній частині несе текст молитви «Да воскреснет Бог» і на кінцях рамен та верхньої лопаті – зображення святих. Третій – з отвором на кінці верхньої лопаті (свідчення вторинного використання) на лицевому боці має Розп'яття Господнє з написами обабіч голови **ІС ХС** (Рис. 9.5), на зворотному на горизонтальній балці напис **СВ ΘΕΟΔΟΣΙΥ ЧЕРН**, а на нижній лопаті – ростове зображення святого.

Наступна група – хрести запорозької традиції, тобто вироби, які за формою тяжіють саме до архетипів запорозьких хрестів, різновиди цих форм утворилися в процесі трансформації форм запорозьких хрестів [5] та знайшли своє відтворення і збереження вже у штампованих виробах кінця XIX – початку XX ст. [8]. Маємо п'ять знахідок, дві з них тяжіють до рівнокінцевих різновидів, третя – до зразків «латинських» хрестів, всі вони латунні і без заповнення зовнішніх кутів середохрестя (Рис. 9.6–8); на одному з боків – клейма «**ВС**», «**ИМ**» (?) та «**ДБ**», зображення варіюються – можуть бути два прямих латинських хрести, можуть – хрест з одного боку і хрестоподібне зображення з витягнутих овальних лопатей і рослинним декором всередині. Ще дві знахідки – із заповненням зовнішніх кутів середохрестя секторами кола. Одна з них – виготовлена зі срібла, однобічна (Рис. 8.8; 9.10), де в середохресті – чотирикінцевий прямий «латинський» хрест, на кінцях рамен написи **ІС ХС**, а на кінцях вертикальної балки рослинні (?) візерунки. Остання з цієї категорії знахідка – латунна двобічна (Рис. 9.9), де на лицевому боці – Розп'яття Господнє, над ним – сувій із «винами Христовими», внизу – адамова голова із кістками, а на кінцях рамен – написи **ІС ХС**; на зворотному боці в середохресті поясне зображення святого, під ним – напис «**СВ. // ПР. // МАКА // РІЙ**», над ним – птах у сяйві, що летить

донизу (символ Святого Духу), на кінцях рамен – погрудні зображення святих, скоріш за все – Антонія і Феодосія Печерських.

Також маємо ще п'ять латунних хрестиків. «Трійчастих» - два. Перший цілий (Рис. 8.6; 9.11) на лицевому боці восьмикінцевий хрест із терновим вінцем у середохресті, над хрестом вгорі сувій із «винами Христовими», біля рамен написи ІС ХС, на закінченнях усіх лопатей по три сплюснені кульки; на зворотному боці текст молитви «Да воскреснет Бог». Другий – із втраченими нижньою та правою лопатями (Рис. 9.12); на лицевому боці Розп'яття Господнє, над ним літери ЦС, на раменах – ІС ХС, кінці лопатей прикрашені рослинними візерунками; на зворотному в середохресті зображення святого в медальйоні накладене на чотирикінцевий хрест, на кінцях лопатей рослинний декор. Ще один хрестик – криноподібний (Рис. 8.8; 9.13), закінчення його лопатей тричасні, зовнішні – відігнуті у вигляді пелюсток лілей, зовнішні кути середохрестя заповнені трипроменевим саявом з додатковим прикрашання усередині; на лицевому боці – Розп'яття Господнє, над ним – відповідний сувій, обабіч саява навколо голови напис ІС ХС; на зворотному боці в колі у середохресті зображення двох святих, під ними – підписи « **ПР // ОТ // ЦЫ // АНТ // ОНІЙ // ИΘΕΟД // ОСІЙ** ». Решта – із закругленими закінченнями: перший (Рис. 9.14) із Розп'яттям Господнім на лицевому боці та чотирикінцевим хрестом на зворотному, де на кінцях лопатей зображення святих; другий (Рис. 9.15) – із восьмикінцевим хрестом на лицевому боці і чотирикінцевим – на зворотному, в який вписані літери тексту молитви.

Завершують цей блок штампований з алюмінієвого сплаву хрестик кінця ХХ – початку ХХІ ст. (Рис. 8.10; 9.16), два латунних штампованих паломницьких медальйони кінця ХІХ – початку ХХ ст. з образами Пресвятої Богородиці (Рис. 9.17, 18) і срібна хрестоподібна підвіска ХІХ ст. (Рис. 9.19), яка, скоріш за все, слугувала за підвіс сережки.

Наступна група культових виробів пов'язана із гіпотетичними колишніми хуторами навколо м. Павлоград (за інформацією пошуковців) та деякими населеними пунктами Павлоградського р-ну.

З цікавинок, власне, з хуторів походять: український жіночий намистовий хрестик (Рис. 8.7; 10.11) другої половини XVIII–XIX ст. [2], маленький бронзовий литий тільник XVIII ст. із закругленими закінченнями (Рис. 10.12), де на лицевому боці восьмикінцевий Голгофський хрест із написами під титлами на кінцях рамен ІС ХС, а на зворотному вміщено текст молитви «Да воскреснет Бог», а також запорозький XIX ст. (Рис. 7.7; 10.13). Крім того, до цієї ж категорії слід віднести хрест (Рис. 8.12; 10.17), схожий на Знак відзнаки Військового ордену Російської імперії (т.зв. Георгіївський хрест), він відлитий з олов'яного сплаву, має карбування або його імітацію на обох боках «зубчиком» в середохресті та на кінцях лопатей.

Штампованих знахідок небагато: два латунних із закругленими закінченнями (Рис. 10.14. 15) із Розп'яттям Господнім на лицевому боці, а на зворотному у більшого текст молитви «Да воскреснет Бог», у меншого – було зображення святого Феодосія з відповідним написом. Також маємо маленький срібний хрестик із закругленими закінченнями з околиць с. Богданівка (Рис. 8.11; 10.16) і штампований з алюмінієвого сплаву тільник кінця XX – початку XXI ст. (Рис. 10.18), а ще – два паломницьких овальних штампованих із латуні медальйони із зображеннями Богородиці (Рис. 10.19) і святої Варвари (Рис. 10.20). Крім того, маємо згадати дві знахідки Д.Г. Філімонова [16] з околиць с. Лиманське, передані ним до фондів ДНІМ ім. Д.І. Яворницького – паломницький прямокутний латунний штампований медальйон із зображенням св. Миколи (Рис. 8.13) і зламаний срібний штампований хрестик запорозької традиції із Розп'яттям (Рис. 8.14) обидва предмети – кінця XIX – початку XX ст.

Окреме місце посідає зібраний В.В. Ратанчуком невеликий комплекс з околиць с В'язівки. Попри те, що цей населений пункт був заснований у 1775

році як державна слобода [15] і наявність запорозьких зимівників в середині століття при впадінні р. Бобровки в р. Самара, знахідки доволі пізні. До періоду другої половини XVIII ст. можна віднести тільки фрагментований переливок зі зразка московитської традиції (Рис. 10.1; 11.1), решта знахідок набагато пізніша. Зі срібла методом штампування виготовлено два хрести – запорозької традиції (Рис. 10.2; 11.6) і «трійчастий» (Рис. 10.3; 11.2); в обох випадках вони однобічні, на лицевому боці – прямі «латинські» хрести. Ці предмети особистого благочестя, як і штамповані з латуні вироби, були виготовлені приблизно в другій половині XIX – на початку XX ст. Латунні тільки «трійчасті» за формою, мають заповнення зовнішніх кутів середохрестя у вигляді «сяйва». У більшого на лицевому боці крім обрамлення по периметру зображення відсутні, скоріш за все там було припаяне Розп'яття, на зворотному в середохресті у круглому медальйоні сюжет «Успіння пресвятої Богородиці», під ним ростове зображення святої Варвари, на кінцях рамен і на верхній лопаті – рослинний декор (Рис. 10.4; 11.4). У меншого на лицевому боці восьмикінцевий Голгофський хрест, угорі напис ЦС, на кінцях рамен ІС ХС, всі під титлами; на зворотному у середохресті прямий «латинський» хрест, під ним поясне зображення святої Варвари, на кінцях рамен погрудні зображення святих Антонія і Феодосія Печерських, на верхній лопаті – Христос Пантократор на престолі (Рис. 10.8; 11.3). Крім вищезгаданих предметів також маємо штамповану латунну іконку зі св. Миколою (Рис. 10.10; 11.10).

Набагато цікавішими є карбовані знахідки зі срібла і алюмінію. Перш за все привертає увагу срібний підвіс сережки із карбованим у середохресті рівнокінцевим хрестиком (Рис. 10.9; 11.5), лопаті підвісу сильно розширені в запорозькій традиції, кінці рамен і нижньої додатково прикрашені карбуванням рисками. Алюмінієві хрести – «трійчасті» за формою, маємо два хрести із втраченими нижніми лопатями (Рис. 10.6, 7; 11.7, 8) і окремо нижню лопать (Рис. 10.5; 11.9). Всі вони різні за стилем карбування. Перший

двобічний (Рис. 10.6; 11.7), на лицевому боці по периметру обрамлений лінією, на верхній лопаті вгорі саяво і напис ЦРЬ СВЫ, на раменах ІС ХС під титлами, все це карбовано лініями, а внутрішній хрест – «зубчиком». Другий – однобічний (Рис. 10.7; 11.8), і літери, і внутрішній хрест карбовані зубчиком, вгорі ЦІ, на раменах ІС ХС. Тобто маємо справу із виробами першої третини ХХ ст. в яких зберіглася стилістика українського містечкового золотарства ХІХ ст.

Підсумовуючи вищевикладене, можемо констатувати, що знахідки культової пластики з території Павлоградського району за кількістю істотно «компактніші», ніж із Самарівського р-ну Дніпропетровської області [9], навіть із врахуванням комплексу з колишнього с. Карабинівка, але ці матеріали достатньо репрезентативні для розуміння загальної картини, щільності і поступовості залюднення досліджуваної території. Крім того вони доповнюють ставрографічну картину колишньої Самарської паланки запорозьких Вольностей і з часом мають створити велику узагальнену площину хрестів лівобережних запорозьких земель. Вже на існуючому етапі дослідження ми маємо наголосити, що кількість культових знахідок зменшується з півночі на південь, відповідно, чим далі від Орелі, тим менші ставрографічні комплекси.

Знахідки періоду Русі – Великого князівства Литовського натякають на існування водного шляху через Самару, Вовчу й Міус, козацької доби – на потужну українську компоненту залюднення цих земель за Нової Січі, а Нового часу – на проникнення української хресторобної традиції в загальноімперський обіг.

Введені до наукового обігу предмети особистого благочестя розширюють джерельну базу українського хрестознавства, в першу чергу – для категорії штампованих із латуні і срібла виробів, оскільки ця категорія знахідок в переважній більшості своїй перебуває поза межами уваги

дослідників через дуже пізній час виготовлення, але величезне розмаїття форм та іконографічних сюжетів заслуговують на поглиблене дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Atlas Ekaterynoslavskoho namestnychestva, sostoishcheho yz chetyrnadtsaty uezdov: ostavshyhsia za otkrytyem Voznesenskoho dvenadtsaty y dvukh uezdov, prysoedynennykh ot Kyevskoho namestnychestva. Sochyneno po otkrytyy Voznesenskoho namestnychestva v Ekaterynoslave, maia 1795 hoda. RDVIA, f. VUA, op. 16, spr. 20772, ch. 1. Ark. 8–9.

2. Veklenko V. Do pytannia vyznachennia deiakykh riznovydiv ukrainskykh khrestopodibnykh prykras XVIII–XIX st. / V. Veklenko, O. Romashko. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini: zb. nauk. statei*. K., 2020. Vyp. 29. S. 120–131.

3. Veklenko V.O. Do pytannia pro identyfikatsiiu, systematyzatsiiu i transformatsiiu zaporozkykh khrestiv / V.O. Veklenko, V.A. Fisun. *Svichado Prydniprov'ia. Kraieznavchyi almanakh: zbirnyk kraieznavchykh ta naukovykh prats*. Horishni Plavni, 2021. S. 52–95.

4. Veklenko V. Do pytannia pro datuvannia rannikh form khrestiv iz terytorii Novobohorodyskoi fortetsi / V. Veklenko, Z. Marina. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini: zb. nauk. statei*. Nizhyn, 2025. Vyp. 34. S. 63–68.

5. Veklenko V. Do pytannia pro transformatsiiu zaporozkykh natilnykh khrestiv / V. Veklenko, M. Salukha. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini: zb. nauk. statei*. K., 2018. Vyp. 27. S. 71–79.

6. Veklenko V. Kozatski vytoky Dnipra: mify ta realnist / V. Veklenko, D. Filimonov. *Zapovidna Khortytsia: Zbirka naukovykh prats. INSULA. Zaporizhzhia*, 2024. №7. S. 112–138.

7. Veklenko V. Kompleks dribnoi kultovoi plastyky z terytorii kolyshnoho sela Karabynivka Pavlohradskoho raionu Dnipropetrovskoi oblasti / V. Veklenko,

O. Romashko. *Zapovidna Khortytsia: Zbirka naukovykh prats. INSULA. Zaporizhzhia*, 2024. №7. S. 303–334.

8. Veklenko V. Nasliduvannia zaporozkoi tradytsii: sribni ta latunni shtampovani khresty / V. Veklenko, Z. Marina, O. Romashko. *Svichado Prydniprovia. Kraieznavchyi almanakh. Horishni Plavni*, 2024. Vypusk 13. S. 218–241.

9. Veklenko V. Stavrohrafichni znakhidky z terytorii Novomoskovskoho raionu Dnipropetrovskoi oblasti v fondakh Hromadskoho istoryko-etnohrafichnoho stavrohrafichnoho Muzeiu Khresta / V. Veklenko, Z. Marina, O. Romashko. *Zapovidna Khortytsia: Zbirka naukovykh prats. INSULA. Zaporizhzhia*, 2024. № 7. S. 221–252.

10. Veklenko V. Ukrainska etnika rehionalnoi stavrohrafii / V. Veklenko. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini: zb. nauk. statei*. K., 2016. Vyp. 25. S. 137–142.

11. Veklenko V. Ukrainski natilni cholovichi i zhinochi i zhinochi khresty XVII–XIX st.: do pytannia pro vyznachennia ta rozpovsiudzhennia / V. Veklenko, Z. Marina. *Zapovidna Khortytsia: Zbirka naukovykh prats. INSULA. Zaporizhzhia*, 2022. №4. S. 1–33.

12. Heneralna karta Katerynoslavskoi hubernii. URL: https://papacoma.narod.ru/maps/atlas_1824.htm (дата звернення 09.10.2025 р.).

13. Dostovernaiia Landkarta mezh rek Dnepra y Dontsa na rasstoianiyakh ot ustia Samary do Yziuma y Luhanskoi stanytsy, sochynennaia 1750 hodu v mae m[esia]tse. URL: https://papacoma.narod.ru/maps/dostovernaya_landkarta_1750.htm (дата звернення 09.10.2025 р.).

14. Karta Pavlohradskoho povitu Katerynoslavskoi hubernii 1902 r. URL: <https://elib.rgo.ru/handle/123456789/236765> (дата звернення 09.10.2025 р.).

15. Ratanchuk V.V. Stavrohrافichni materialy z s. V'iazivok Pavlohradskoho raionu Dnipropetrovskoi oblasti. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini*. K, 2011. Vyp. 20, ch. 1. S. 135–138.

16. Filimonov D. Novi znakhidky starozhytnosti XVIII st. z poselen Karabynivka ta Lymanske v Prysamari / D. Filimonov. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini: zb. nauk. st.* Vyp. 19. K., 2010. S. 95–100.

17. Павлоградський повіт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%82 (дата звернення 09.10.2025 р.).

Рисунок 1. Фрагмент «Достоверной Ландкарты меж рек Днепра и Донца на расстояниях от устья Самары до Изюма и Луганской станицы» [14].

Рисунок 2. Частина сторінки з Атласу Катеринославського намісництва 1795 р. (за О.В. Маловим) [1].

Рисунок 3. Частина Генеральної карти Катеринославської губернії 1821 р.

[13].

Рисунок 5. Комплекс культових знахідок з території колишнього с. Карабіївка Павлоградського р-ну Дніпропетровської обл. [6].

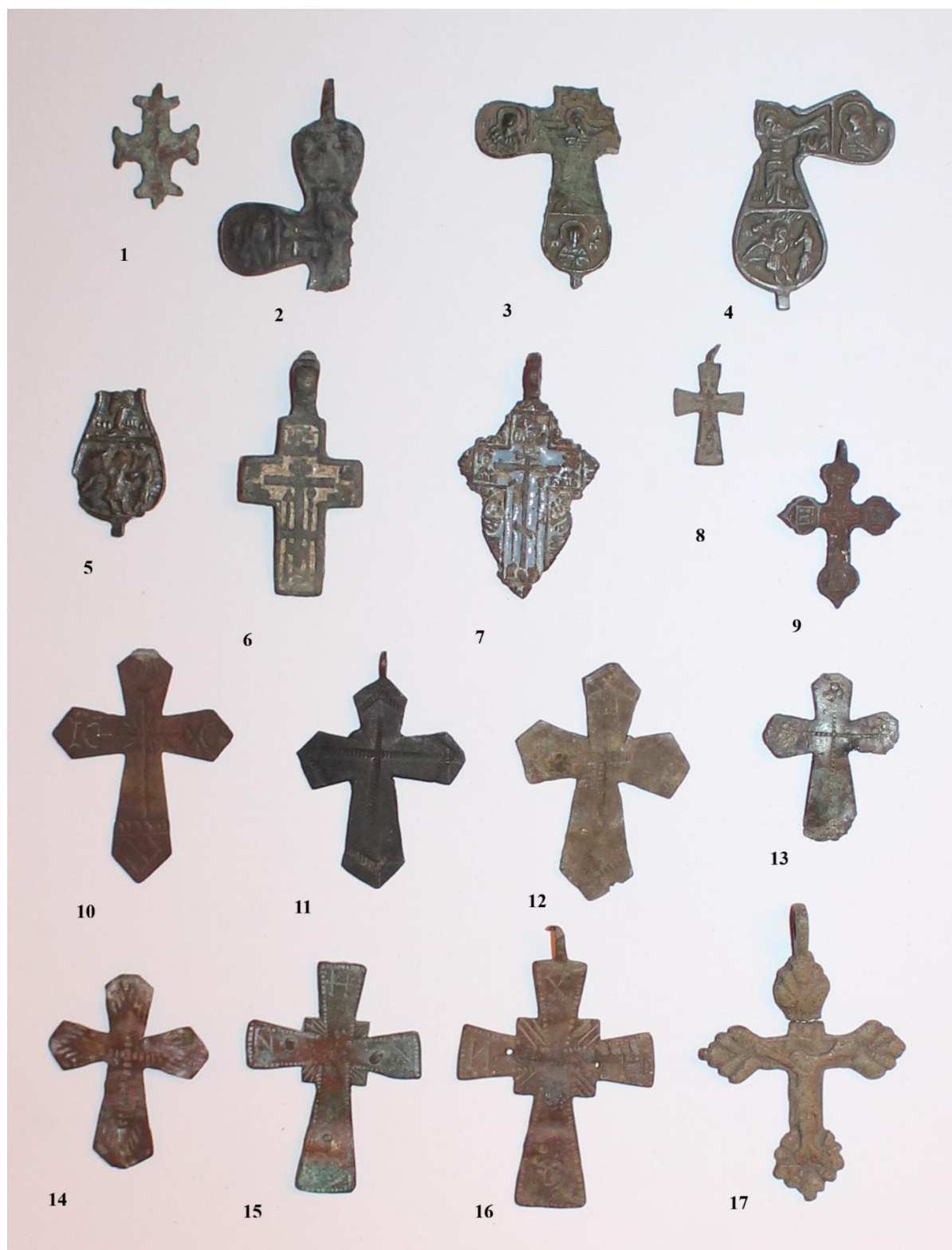

Рисунок 6. Світлини знахідок хрестів з Павлоградщини.

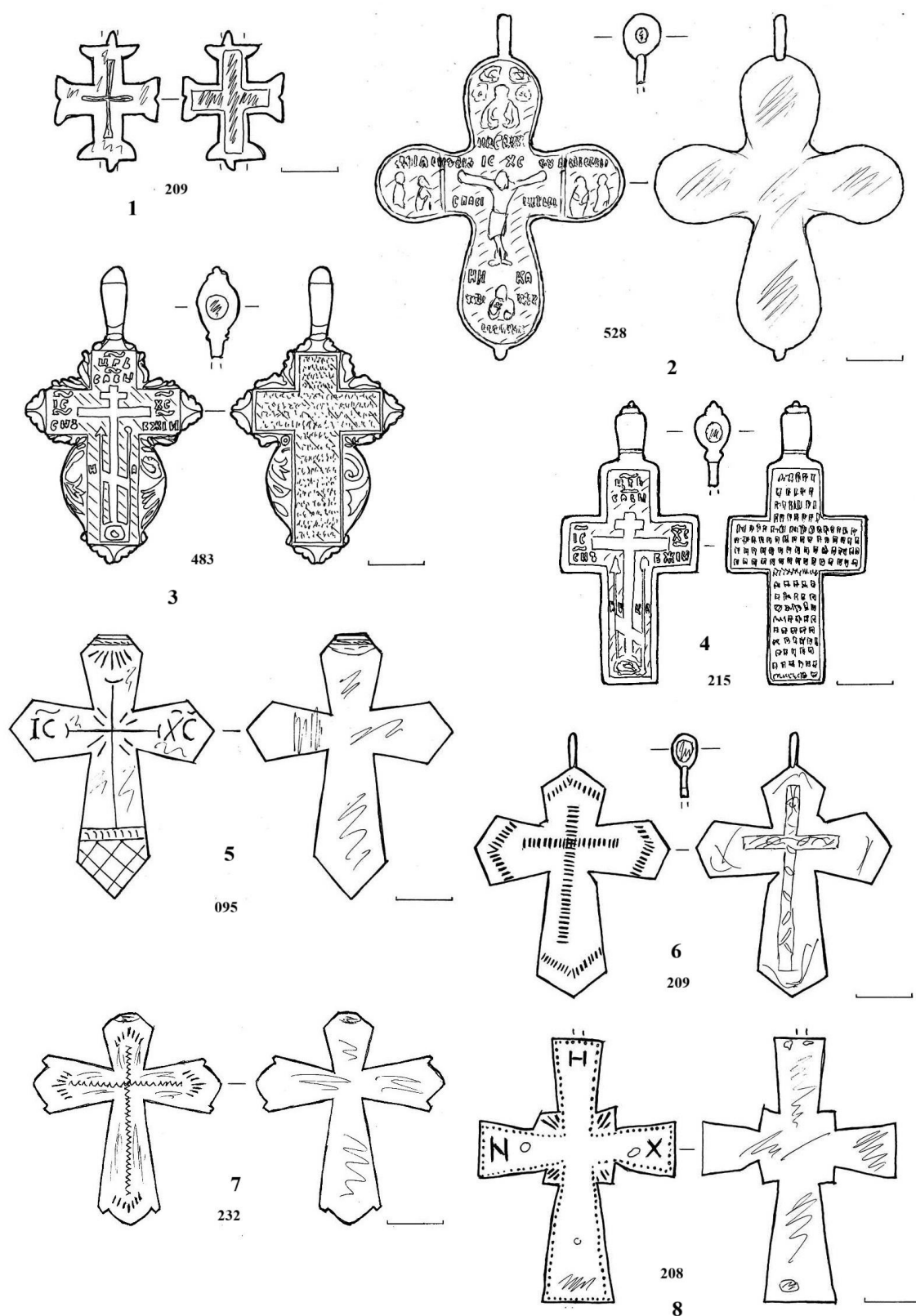

Рисунок 7. Креслення хрестів з Павлоградщини.

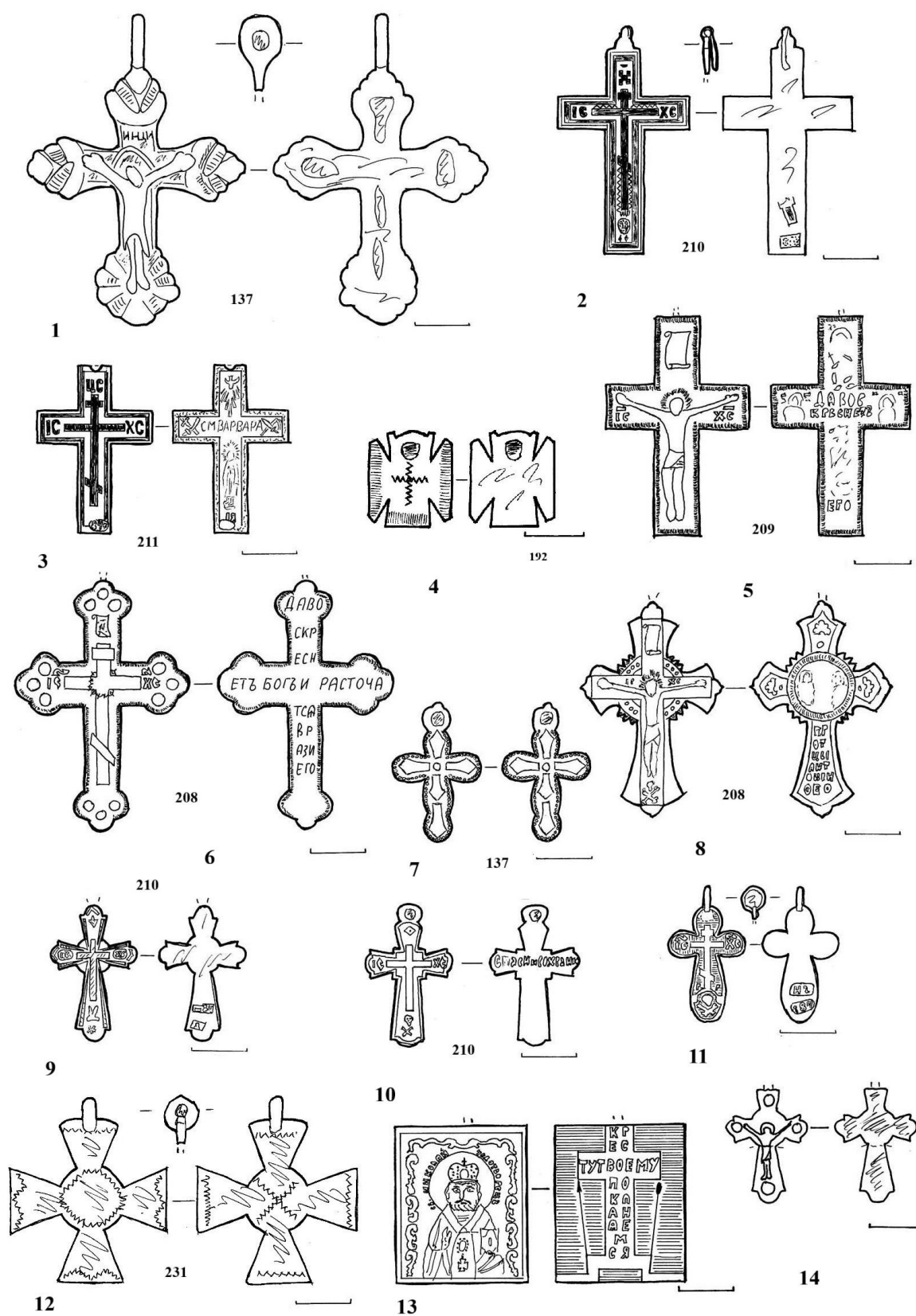

Рисунок 8. Креслення культових знахідок з Павлоградщини.

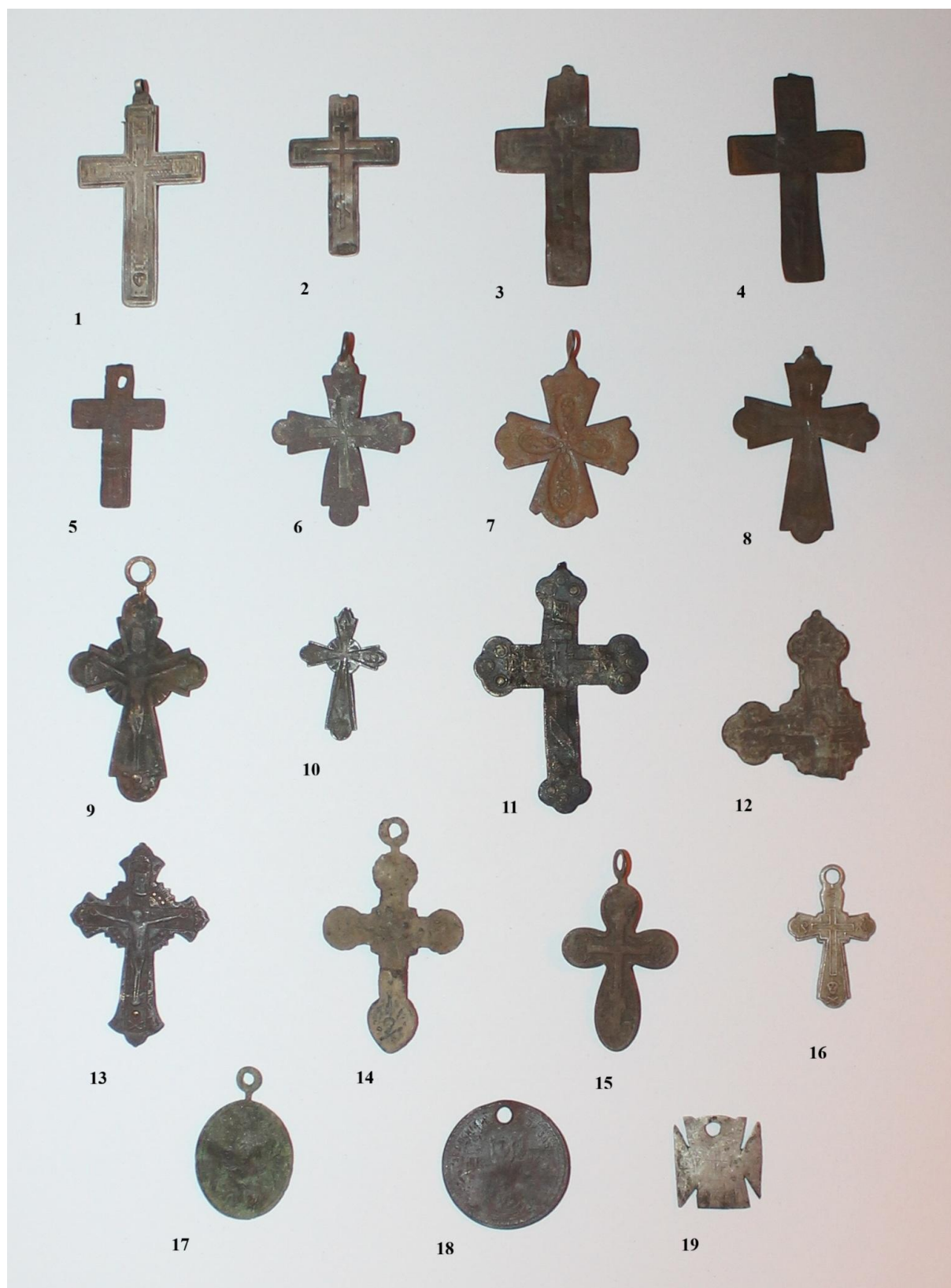

Рисунок 9. Знахідки з території Павлоградського р-ну.

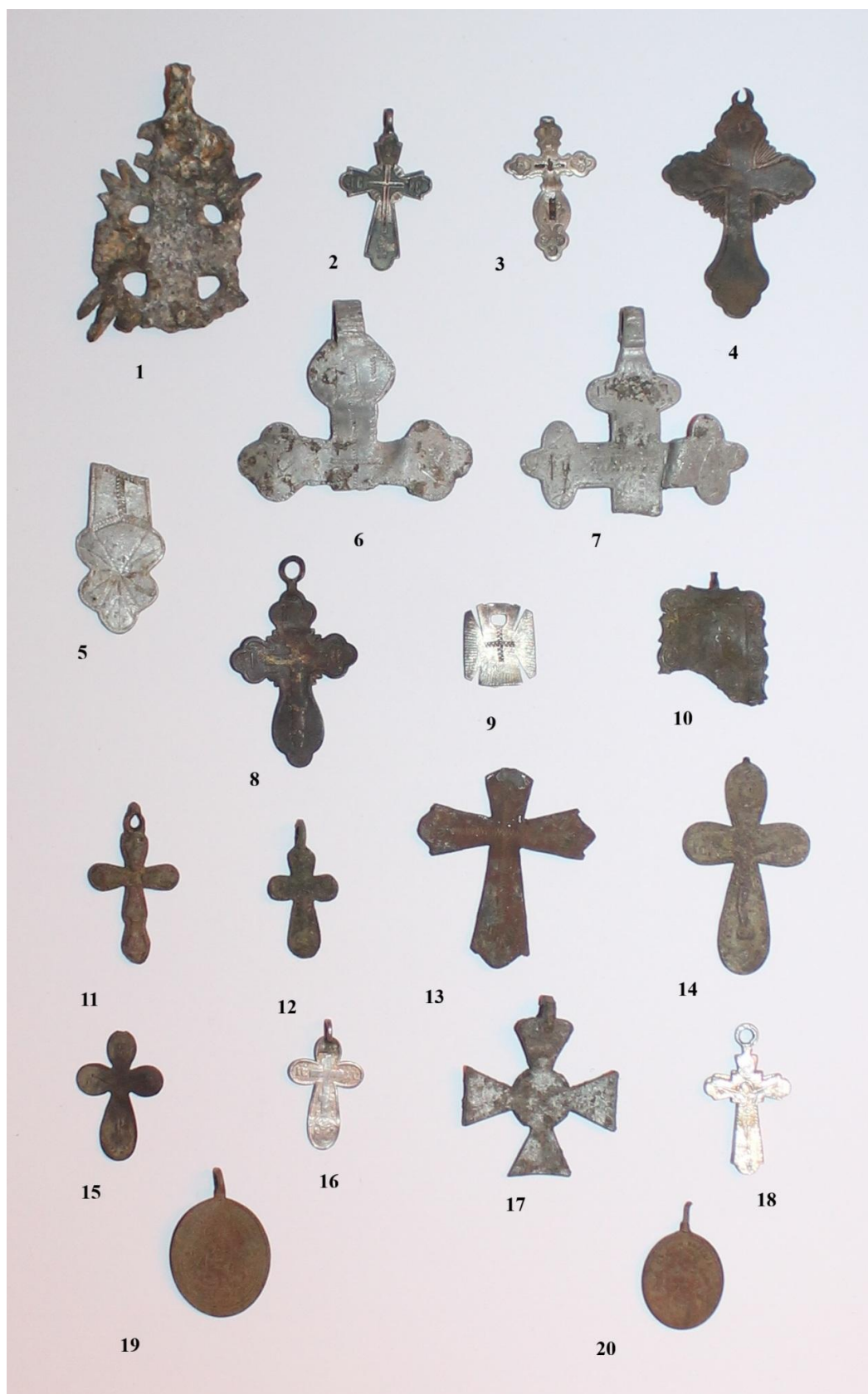

Рисунок 10. Світлини культових знахідок з території Павлоградського району.

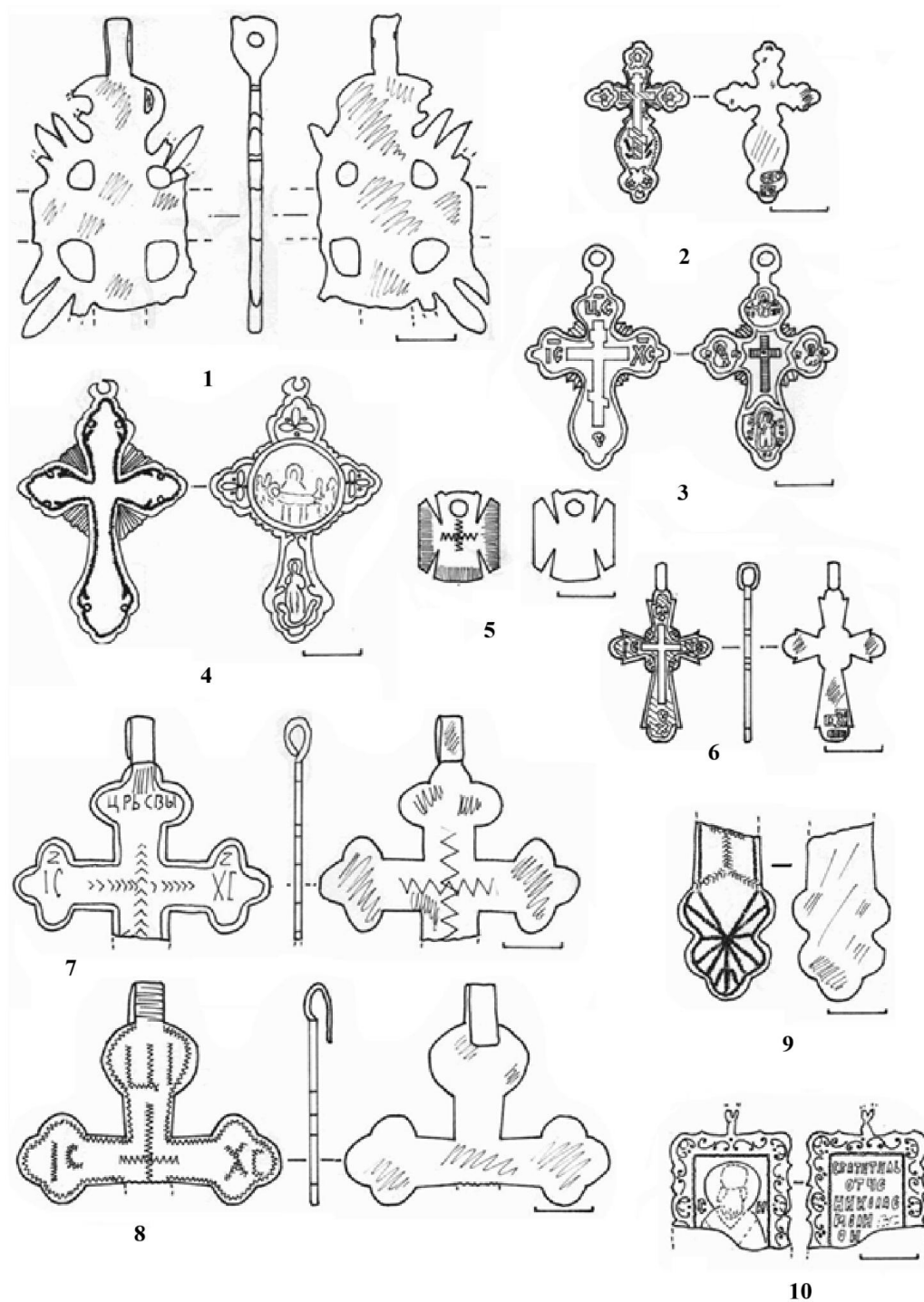

Рисунок 11. Ставрографічні матеріали з с. В'язівок.

Таблиця І ставрометрії та додаткової інформації.

№№ рис.	Матеріал, спосіб вигот.	Техніка	Околиці нас. пункту	Розм., мм	Гор. напівб. мм	Верт. напівб. мм	Додатк. інформ.	Стан, прим.
7.1	бронза, лиття.		Присам.	27 x 18	6–9	5–10; 6–10	задня стулка	Цілий
7.3	бронза, лиття.			50 x 30	8	8; 10	блакит. емаль	Цілий
7.4	бронза, лиття.			51 x 25	10	10; 10	біла емаль	Цілий
7.5	мідн. спл., вируб.	карбув.		48 x 37	8–11; 7–11	7–11; 8–13		Цілий, б/вуш.
7.6	мідн. спл., вируб.	карбув.		48 x 35	9–11	8–10; 9–13		Цілий
7.6	мідн. спл., вируб.	карбув.	хутори	38 x 34	5–10	5–9; 5–11		Цілий, б/вуш.
7.8	мідн. спл., вируб.	карбув., приклеп.		48 x 36	7–10	6–10; 7–12		Цілий, б/вуш.
8.2	срібло, штамп.			43 x 24	7	6; 6		Цілий
8.3	срібло, штамп.			31 x 21	6	5; 5		Цілий, б/вуш.
8.4	срібло, вируб.	карбув.		18 x 16	6–16	7–8; 8–19	Підвіс сережки	Цілий
8.5	латунь, штамп.			40 x 26	8	8; 8		Цілий, б/вуш.
8.6	латунь, штамп.			46 x 32	8–12	6–10; 6–10		Цілий, б/вуш.
8.8	латунь, штамп.			38 x 26	5–9	4–8; 5–10		Цілий, б/вуш.
8.9	срібло, штамп.			25 x 14	3–4	3–4; 3–5		Цілий, б/вуш.
8.10	алюм. спл., штам.			27 x 17	4–5	4–5; 4–6		Цілий
8.11	срібло, штамп.		Богданівк а	25 x 14	4–5	4–5; 4–6,5		Цілий
8.12	спл. білого металу, лиття	карбув.	хутори	34 x 29	5–12	4–11; 4–12		Цілий
8.13	латунь, штамп.		Лиманськ е				Розвідки Філімон ова	Цілий, б/вуш.
8.14	латунь, штамп.		Лиманськ е				Розвідки Філімон ова	Цілий, б/вуш.

Таблиця II ставрометрії та додаткової інформації.

№№ рис.	Матеріал, спосіб вигот.	Техніка	Околиці нас. пункту	Розм., мм	Гор. напівб. мм	Верт. напівб. мм	Додатк. інформ.	Стан, прим.
11.1	олив. спл., лиття.		В'язівок	55 x 37				Фрагм.
11.2	срібло, штамп.		В'язівок	29 x 19			84, міське ?, АЩ	Цілий
11.3	латунь, штамп.		В'язівок	40 x 25			Христос Пант., Ант. і Феод. Печерс., великом. Варвара	Цілий
11.4	латунь, штамп.		В'язівок	46 x 30			Успіння, великом. Параск.	Цілий
11.5	срібло, вируб.	карбув.	В'язівок	16 x 14	6–16	7–8; 7–8	підвіс сережки	Цілий
11.6	срібло, штамп.		В'язівок	29 x 19			84, міське ?, АСК ?	Цілий
11.7	алюм. спл., вируб.	карбув.	В'язівок	40 x 43				Фрагм., втр. ниж. лоп.
11.8	алюм. спл., вируб.	карбув.	В'язівок	40 x 45				Фрагм., втр. ниж. лоп.
11.9	алюм. спл., вируб.	карбув.	В'язівок	33 x 17				Фрагм., ниж. лоп.
11. 10	латунь, штамп.		В'язівок	25 x 20			св. Микола	Цілий, нез. втр.